

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 60

KAMIL SORKA

<https://orcid.org/0000-0002-0681-2865>
Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie
k.sorka@ujd.edu.pl

BOGUSŁAW PRZYWORA

<https://orcid.org/0000-0002-8809-3971>
Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie
b.przywora@ujd.edu.pl
<https://doi.org/10.35765/HP.2026.1760.09>

O znaczeniu pojęcia *constitutio* (uwagi natury historycznoprawnej)

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest prześledzenie ewolucji znaczenia łacińskiego terminu *constitutio*, co ma przyczynić się do pełniejszego zrozumienia jego współczesnej definicji.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problem badawczy stanowiła zmiana znaczenia *constitutio* w czasie. Analiza opiera się na metodzie historycznoprawnej, wykorzystując hasło słownikowe *constitutio* w *Thesaurus linguae Latinae*. Badano użycie słowa w tekstach retorycznych, prawniczych, chrześcijańskich i filozoficznych.

PROCES WYWODU: Wywód koncentruje się na pięciu znaczeniach, poczynając od pierwotnego znaczenia retorycznego jako „kwalifikacja sporu sądowego” (*definitio, probatio*). Następnie analizowano znaczenie dla prawników rzymskich – akt prawny cesarza (*ius, decretum*) o mocy ustawy (*lex*). Równolegle w piśmiennictwie chrześcijańskim rozwinęło się znaczenie teologiczne jako „stworzenie świata” (*constitutio mundi*). Badano też znaczenia: „natura” (*habitus*) i „organizacja” (*ordinatio*).

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Wykazano, że prawnicy i teologowie zaczerpnęli to słowo z retoryki i zaczęli je używać w masowej skali. Starożytne rozumienie prawne (akt cesarza) nie implikowało unikalnego charakteru danego aktu prawnego, co jest cechą współczesnego traktowania konstytucji jako ustawy zasadniczej. Najbardziej zasadnicze okazały się znaczenia prawnicze i teologiczne, stojące za pojęciem *constitutio*.

Sugerowane cytowanie: Sorka, K., & Przywora, B. (2026). O znaczeniu pojęcia *constitutio* (uwagi natury historycznoprawnej). *Horyzonty Polityki*, 17(60), 177–193. <https://doi.org/10.35765/HP.2026.1760.09>.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Współczesna konstytucja jest syntezą starożytnych znaczeń *constitutio*. Łączy w sobie bycie aktem prawnym (*ius*), momentem twórczym (*creatio*) dla wspólnoty, określeniem jej ustroju/porządku (*ordinatio*) oraz nadaniem stałych cech (*natura*). Ujmuje elementy prawnicze, teologiczne, filozoficzne i polityczne, odchodząc od pierwotnej tradycji retorycznej.

SŁOWA KLUCZOWE:

konstytucja, *constitutio*, prawo rzymskie, terminologia, ewolucja

Abstract

ON THE MEANING OF THE CONCEPT
OF *CONSTITUTIO* FROM THE PERSPECTIVE
OF LEGAL HISTORY

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to trace the evolution of the meaning of the Latin term *constitutio*, which is intended to contribute to a more comprehensive understanding of its contemporary definition.

RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem was the change in the meaning of *constitutio* over time. The analysis is based on a historical-legal method, utilizing the dictionary entry *constitutio* in the *The-saurus Linguae Latinae*. The use of the word in rhetorical, legal, Christian, and philosophical texts was examined.

ARGUMENTATION PROCESS: The argument focuses on five meanings, beginning with the original rhetorical meaning as “qualification of a legal dispute” (*definitio, probatio*). Next, the meaning for Roman lawyers was analyzed—an act of law (*ius, decretum*) of the emperor with the force of law (*lex*). Simultaneously, a theological meaning as “creation of the world” (*constitutio mundi*) developed in Christian literature. The meanings of “nature” (*habitus*) and “organization” (*ordinatio*) were also examined.

RESEARCH RESULTS: It was shown that lawyers and theologians borrowed this word from rhetoric and began using it on a mass scale. The ancient legal understanding (an act of the emperor) did not imply the unique nature of a given legal act, which is characteristic of the modern treatment of a constitution as a fundamental law. The legal and theological meanings underlying the concept of *constitutio* proved to be most fundamental.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, RECOMMENDATIONS: The modern constitution is a synthesis of the ancient meanings of *constitutio*. It combines being a legal act (*ius*), a creative moment (*creatio*) for the community, defining its system/order (*ordinatio*), and endowing it with permanent features

(*natura*). It incorporates legal, theological, philosophical, and political elements, departing from the original rhetorical tradition.

KEYWORDS:

constitution, *constitutio*, Roman law, terminology, evolution

I. UWAGI WPROWADZAJĄCE

W nowożytnym prawie publicznym do podstawowych kategorii zalicza się termin „konstytucja”. Pojęcie to występuje nie tylko w piśmiennictwie prawniczym, ale także w publicystyce. Konstytucję definiuje się jako akt normatywny regulujący podstawy ustroju danego państwa, relacje pomiędzy naczelnymi organami władzy oraz ich kompetencje, a także zawierający katalog podstawowych praw i wolności obywateli (Tuleja & Naleziński, 2024, s. 32; Grzybowski & Przywora, 2024, s. 1; Bożek, 2023, s. 3; Garlicki, 2022, s. 156–157; Kruk, 2022, s. 9; Galster & Lis-Staranowicz, 2019, s. 6). Tak rozumiana konstytucja stanowi zarazem podstawę dla całego porządku prawnego wspólnoty politycznej, będąc swoistą *Grundnorm* w rozumieniu Hansa Kelsena. Porządek ten wypływa z konstytucji, do niej się odwołuje i z niej bierze swoją moc obowiązującą. Konstytucja jest aktem normatywnym, ale mówimy także o jego znaczeniu politycznym i aksjologicznym. Stanowi o tworzącej się wspólnocie politycznej, która podziela wspólny system wartości uznawanych za cenne i godne ochrony. Wobec tak szerokiego zakresu oddziaływania współczesnych konstytucji i skojarzeń nie dziwi, że mówi się o idei tzw. patriotyzmu konstytucyjnego.

Słowa z biegiem czasu zmieniają swoje znaczenie i kontekst. Dotyczy to także słowa „konstytucja”. Z językowego punktu widzenia mówimy o polskim odpowiedniku, wręcz kalce łacińskiego rzeczownika rodzaju żeńskiego *constitutio* (l.mn. *constitutiones*). W ramach opracowania warto przyrzeć się, w jaki sposób ewoluowało znaczenie tego pojęcia. Może to przyczynić się do pełniejszego rozumienia tego terminu, które sięga historycznie okresu starożytności, jednakże swoją popularność zawdzięcza czasom nowożytnym.

Klasyczne, sięgające jeszcze Johna Stuarta Milla rozróżnienie denotacji (zakresu nazwy, czyli zbioru przedmiotów, do których nazwa

się odnosi) i konotacji (treści nazwy, czyli zespołu cech, jakie nazwa przypisuje desygnatom) zostało na gruncie polskiej filozofii analitycznej gruntownie przemyślane przez Kazimierza Ajdukiewicza. Ów uczony podjął je w kontekście swojej wnikliwej krytyki asocjacionistycznej teorii języka. Ta twierdziła, że najistotniejszą cechą języka jest wiązanie konkretnych skojarzeń myślowych (asocjacji) z konkretnym wyrażeniem (Ajdukiewicz, 1960, s. 109–110). Tymczasem Ajdukiewicz argumentował, że znaczenie danego wyrażenia nie jest dane abstrakcyjnie, lecz wyznaczane przez słownictwo, składnię i dyrektywy znaczeniowe funkcjonujące w danym języku (Ajdukiewicz, 1960, s. 129–130). Z tej perspektywy historię słowa *constitutio* można odczytać w następującym kluczu: kolejne środowiska językowe (retoryczne, prawnicze, filozoficzno-teologiczne) nie tyle nadawały słowu nowe, zupełnie izolowane sensory, ile dodawały nowe cechy do jego treści, modyfikując reguły posługiwania się nim. Takie ujęcie pozwala lepiej wyjaśnić zjawisko, które ujawni się w dalszej części analizy: współczesne pojęcie konstytucji jako synteza znaczeń ukutych w starożytności jest efektem kumulatywnego charakteru konotacji – nowe konteksty użycia tego samego pojęcia nie wypierały starych elementów treści, lecz nawarstwiały się na nie, tworząc złożoną siatkę pojęciową.

Niezwykle cenną pomocą przy określaniu zmieniających się znaczeń słowa *constitutio* w źródłach starożytnych był słynny słownik *Thesaurus linguae Latinae* (dalej także: *Thesaurus*). Jest to największy opracowany dotąd słownik języka łacińskiego. Prace nad nim rozpoczęły się w 1894 roku i nadal trwają. Obecnie dzięki porozumieniu Bawarskiej Akademii Nauk z wydawcą słownika wydawnictwem De Gruyter nieodpłatnie dostępne są dotychczas opublikowane tomy słownika do liter: A–M i O–P, a także części N i R. Zostały one zamieszczone w formacie PDF pod adresem: <https://thesaurus.badw.de/en/tll-digital/tll-open-access.html> (dostęp: 16.11.2025). Ważne jest, że słownik podaje nie tylko znaczenia danego wyrazu, ale również wszystkie przypadki jego zastosowania w tekstach okresu klasycznego do końca VI wieku po Chr. Szczęśliwie, z punktu widzenia niniejszego tekstu, litera C została opracowana już w czwartym tomie (*Thesaurus*, 1909, szp. 525–527), dzięki czemu możliwe jest oparcie analizy na haśle słownikowym *constitutio*. Haśłu zostały poświęcone dwie pełne szpalty gęsto

zadrukowanego tekstu, wypełnionego licznymi przykładami źródłowymi zastosowania omawianego pojęcia.

II. O ZNACZENIU CZYSTO GRAMATYCZNYM

Słowo *constitutio* pochodzi od czasownika *constituere* (Małajny, 2018, s. 3). Najstarsze przykłady zastosowania tego terminu pojawiają się w źródłach retorycznych z I wieku przed Chr. Na szerszą skalę pojęcia *constitutio* zaczęto jednak używać dopiero od III wieku po Chr. Przede wszystkim pojęcie to używane było w kręgach kościelnych i prawniczych. Dalej słownik odnotowuje, że znaczenie *constitutio* może się ograniczać do formy rzeczownikowej dla abstrakcyjnego oddania czasownika *constituere*. To znaczenie pojawia się w źródłach jedynie trzy razy: w rozprawie teologicznej wczesnochrześcijańskiego pisarza Tertuliana (*De anima*, 39), w Księdze Wyjścia w wersji starołacińskiego tłumaczenia Pisma św., tzw. Itali (Wj 38,21) oraz w późnoantycznym traktacie na temat metod leczenia koni (*Mulomedicina Chironis*, 345). Choć istotne z gramatycznego punktu widzenia, nie będzie nas ono interesować w dalszym toku rozważań.

III. *PROBATIO, CONFIRMATIO, DETERMINATIO, DEFINITIO*

Dużo ciekawsze są próby określenia znaczenia słowa *constitutio* niezależnego od samego czasownika. *Thesaurus* podaje pięć takich znaczeń. Warto przyjrzeć się kolejnym znaczeniom, analizując rodzaje tekstów, w których one występują, oraz charakterystyczne konteksty i skojarzenia.

Po pierwsze, *constitutio* rozumiana była jako „wykazanie” (*probatio*), „potwierdzenie” (*confirmatio*), „określenie [treści]” (*determinatio*), „oznaczenie”, „zdefiniowanie” (*definitio*). Co szczególnie istotne, chronologicznie najwcześniejsze przykłady zastosowania rzeczownika *constitutio* używają go właśnie w tym znaczeniu. Należy zatem przyjąć, że stanowią one pierwotne znaczenie omawianego terminu. Z powodu ich szczególnego znaczenia warto zacytować je nieco szerzej. Po raz pierwszy pojęcie *constitutio* pojawia się w anonimowym

podręczniku retorycznym „Retoryka do Herenniusza” (*Rhetorica ad Herennium*) z I wieku przed Chr. W dłuższym wywodzie nieznany retor, wzorujący się w swoim nauczaniu na wzorach greckich, przybliża uczniowi pojęcie *constitutio*.

Rhet. Her. 1,18. *Constitutio est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniuncta. Constitutiones itaque, ut ante diximus, tres sunt: coniecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis [est], cum de facto controversia est [...]. 1,19. Legitima est constitutio, cum scripto [aut e scripto] aliquid controversiae nascitur. Ea dividitur in partes sex: scriptum et sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. [...]. 1,24. Iuridicialis constitutio est, cum factum convenit, sed iure an iniuria factum sit, quaeritur.*

Constitutio jest pierwszym aktem wstawiennictwa obrońcy towarzyszącym wniesieniu zarzutów przez oskarżyciela. *Constitutiones* są zatem, jak wcześniej powiedzieliśmy, trzy: oparta na przypuszczeniu, prawna, sądowa. Oparta na przypuszczeniu jest wtedy, gdy zachodzi spór co do stanu faktycznego [...]. *Constitutio* prawna jest wtedy, gdy powstają jakieś sporne kwestie za sprawą [prawa] pisemnego [lub na podstawie prawa pisemnego]. Dzieli się ona na sześć elementów: [rozbieżność przepisu] pisemnego i zamierzenia [ustawodawcy], sprzeczne ustawy, dwuznaczność [przepisu], kwalifikacja [prawna czynu], przeniesienie, rozumowanie. [...] *Constitutio* sądowa jest wtedy, gdy panuje zgoda co do tego, że doszło do czynu, ale zachodzi pytanie, czy czyn był zgodny z prawem czy też bezprawny¹.

Anonimowy autor „Retoryki do Herenniusza” definiuje *constitutio* jako powiązane ze sobą wystąpienia dwóch stron sporu sądowego: oskarżyciela zarzucającego podsądnemu określony czyn oraz obrońcy dosłownie wstawiającego się za niego przed sądem. Wymienia trzy rodzaje tak pojmowanych *constitutiones* i ilustruje je licznymi przykładami, które nie są nam bezpośrednio potrzebne przy analizie wyrazu *constitutio*. Omawiane trzy *constitutiones* różnią się w zależności od tego, jaka kwestia stanowi oś sporu. Jeśli konflikt sięga poziomu ustalenia samych faktów, wówczas mamy do czynienia z *constitutio* opartą na przypuszczeniu czy też domniemaniu (*coniecturalis*). Jeśli natomiast spór dotyczy interpretacji treści spisane go prawa stanowionego, wtedy mówca musi przygotować się na wystąpienie w gatunku *constitutio* prawna (*legitima*). „Retoryka do

¹ Przekłady, jeśli inaczej nie zaznaczono, sporządził K. Sorka.

Herenniusza” wymienia tu drobiazgowo sześć możliwych wariantów owej *constitutio*. Wątpliwości mogą budzić dwa ostatnie elementy wyliczanki. Z dalszej treści wynika, że „przeniesienie” (*translatio*) oznacza spór o kwestie natury proceduralnej, jak konieczność odroczenia procesu, zmiany oskarżyciela czy sędziów. Współcześnie umieszcilibyśmy zatem w tej kategorii spory wypadkowe wynikłe z podniesienia przez pozwanego zarzutów procesowych. Z kolei *ratiocinatio* to sytuacja, gdy dany stan faktyczny nie został wprost przewidziany przez prawo, ale na zasadzie analogii da się do niego zastosować niektóre przepisy regulujące podobne przypadki.

Osobno wyróżniona została kategoria spraw, w których stan faktyczny nie budzi wątpliwości, ale kwestionuje się zgodność czyichś działań z prawem. Wówczas dochodzi do „klasycznego” sporu prawniczego w ramach *constitutio* sądowej. Mimo dystansu czasowego współczesny prawnik może w trzech *constitutiones* definiowanych przez retorykę odnaleźć odniesienie do trzech poziomów rozumowania prawniczego – analizy stanu faktycznego, analizy stanu prawnego i subsumpcji.

Niewiele późniejsze świadectwo takiego samego zastosowania pojęcia *constitutio* odnajdujemy w młodzieńczym piśmie retorycznym Cyserona „O odnajdywaniu materiału” (*De inventione*) napisanym około roku 81 przed Chr.

Cic. inv. 1,10. Omnis res, quae habet in se positam in dictione ac disceptatione aliquam controversiam, aut facti aut nominis aut generis aut actionis continet quaestionem. Eam igitur quaestionem, ex qua causa nascitur, consitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio causarum ex depulsione intentionis profectam hoc modo: „Fecisti” „Non feci” aut: „Iure feci”.

Wszelkie zagadnienie, które mieści w sobie w ramach mowy obrończej i rozstrzygnięcia jakiś element sporny, zawiera pytanie o stan faktyczny, o określenie, o rodzaj lub o [charakter] powództwa. To więc pytanie, z którego rodzi się sprawa, nazywamy *constitutio*. *Constitutio* jest pierwszym sporem w ramach spraw, wynikłym z odrzucenia żądania [powoda lub oskarżyciela] w następujący sposób: „Zrobiłeś” – „Nie zrobiłem” bądź „Zrobiłem zgodnie z prawem”.

Tekst Cyserona stanowi rozwinięcie i ważne doprecyzowanie pojęcia *constitutio*. Inaczej bowiem niż w „Retoryce do Herenniusza” *constitutio* to nie wystąpienie obrońcy jako reakcja na mowę oskarżycielską,

ale jest to raczej zasadnicze pytanie, które leży u podstaw danej sprawy sądowej. Na to właśnie szczególne pytanie należy odpowiedzieć, aby wydać rozstrzygnięcie kończące spór. Każda ze stron zamierza oczywiście przekonać sędziego do korzystnej dla siebie odpowiedzi na owo pytanie. Stąd też fundamentalnym zadaniem mówcy, będącego zarazem pełnomocnikiem procesowym, jest poprawne odnalezienie, zidentyfikowanie *constitutio* danej sprawy. Dopiero wtedy jest on w stanie opracować skuteczną strategię argumentacyjną, przygotować przekonujące wystąpienie i wygrać proces dla swojego klienta.

Kolejnym znaczącym przykładem użycia słowa *constitutio* jest fragment słynnego podręcznika retoryki *Institutio oratoria* napisanego przez żyjącego w I wieku po Chr. Marka Fabiusza Kwintyliana, mówcę i teoretyka wymowy. Oddajmy mu głos:

Quint. inst. 3,6. Quod nos statum, id quidam constitutionem vocant, alii quaestionem, alii quod ex quaestione appareat [...] Quae appellatio dicitur ducta vel ex eo, quod ibi sit primus causae congressus, vel quod in hac causa consistat. [...] Statum quidam dixerunt primam causarum conflictionem: quos recte sensisse, parum elocutos puto. Non enim est status prima conflictio „fecisti, non feci”, sed quod ex prima conflictione nascitur, id est genus quaestionis: „fecisti, non feci, an fecerit?”, „hoc fecisti, non hoc feci, quid fecerit?” [...]. Simplex autem causa, etiamsi varie defenditur, non potest habere plus uno, de quo pronuntietur, atque inde erit status causae, quod et orator praecipue sibi optinendum et iudex spectandum maxime intellegit; in hoc enim causa consistet.

To, co my [nazywamy] statusem [sprawy], niektórzy nazywają *constitutio*, inni pytaniem, [jeszcze] inni – tym, co wynika z pytania. [...] To określenie ma być wyprowadzane albo z faktu, że w tym punkcie następuje zderzenie się [stanowisk w] sprawie, albo ponieważ na tym [właśnie pytaniu] polega sprawa. [...] Niektórzy powiedzieli, że status jest pierwszym sporem w ramach spraw: uważam, że trafnie rozumowali, ale wyrazili się niezbyt fortunnie. Status nie jest bowiem pierwszym sporem „zrobiłeś – nie zrobiłem”, ale tym, co powstaje z pierwszego sporu, czyli rodzajem pytania: „zrobiłeś – nie zrobiłem: czy zrobił?”, „zrobiłeś to – nie zrobiłem tego: co on zrobił? [...] Wszelako pojedyncza sprawa, choć można podejmować jej obronę na różne sposoby, nie może mieć więcej niż jednej [kwestii], co do której zapadnie orzeczenie, i stąd właśnie bierze się status sprawy. Zarówno mówca zdaje sobie sprawę, że szczególnie powinien zabiegać o tę

kwestię, jak i sędzia – że powinien ją mieć bacznie na względzie; na tej kwestii opierać się bowiem będzie sprawa.

Kwintyliian tworzył ponad sto lat po powstaniu wyżej cytowanych dwóch tekstów. Udało mu się w syntetyczny i przejrzysty sposób podsumować dotychczasową tradycję retoryczną, również tę dotyczącą charakterystyki sprawy (*constitutio*, *status*). Sam termin *status* ma swoje bezpośrednie inspiracje w greckiej tradycji retorycznej i stanowi łacińską kalkę greckiego słowa *stasis*, *στάσις* (Podbielski, 2012, s. 141–143). W przedstawionym fragmencie Kwintyliian dokonał pewnego uporządkowania terminologii: otóż *quaestio* (badanie, pytanie), *status* oraz interesująca nas *constitutio* stanowią synonimy i określają ten sam desygnat. Jest nim centralne pytanie tworzące oś sporu sądowego. W tym zakresie Kwintyliian jako wierny admirator twórczości Arpinaty ściśle trzymał się jego koncepcji. Położył natomiast szczególny nacisk na to, że wbrew pozornie wysokiej liczbie kwestii mających znaczenie dla wygrania danej sprawy, mówca zawsze jest w stanie wskazać jedną fundamentalną, na której zasadza się całe rozstrzygnięcie.

Poza teoretykami wymowy, którzy używają ok. 140 razy słowa w wyżej podanym znaczeniu technicznym, świadectwa użycia wyrazu *constitutio* w znaczeniu ogólnym jako „określenie”, „oznaczenie” odnajdujemy ok. 18 razy w pojedynczych miejscach u Seneki Młodszego i dalej u pisarzy kościelnych: Hilarego z Poitiers, Jana Kasjana, Boecjusza, Leona Wielkiego, Kasjodora, Mariusza Wiktoryna i Marcjana Capelli. Co ciekawe, zdaniem autorów *Thesaurusa* jednokrotnie pojawia się także u jurysty Ulpiana (D. 50,16,60): D. 50,16,60. „Ceterum adeo opinio nostra et constitutio locum a fundo separat, ut et modicus locus possit fundus dici, si fundi animo eum habuimus”. Dla przykładu polskie tłumaczenie Digestów jednoznacznie interpretuje tutaj *constitutio* jako akt prawa cesarskiego:

Poza tym według naszej opinii i stosownie do rozporządzenia cesarskiego, różnica między parcelą a gruntem jest tego rodzaju, że i niewielka parcela może być zwana gruntem, o ile posiadaliśmy ją z zamiarem posiadania gruntu” (Palmirski, 2017, s. 365).

Dwuznaczność tego fragmentu być może lepiej oddaje angielskie tłumaczenie, kapitułując wobec nieprzetłumaczalności tekstu: „but

both in our opinion and by *constitutio a locus* is distinct from a *fundus* in such a way that a *locus* can be called a *fundus* if we possess it with the intention of regarding it as a *fundus*" (Watson, 1998, s. 452).

IV. *DISPOSITIO, CONSTRUCTIO, CREATIO*

Wyraz *constitutio* może również oznaczać „ułożenie” (*dispositio*), „wnoszenie” (*constructio*), „stworzenie” (*creatio*). W tym znaczeniu występuje ono w starożytnych źródłach ponad 50 razy, przy czym zdecydowana większość świadectw (ok. 42) pochodzi z piśmiennictwa chrześcijańskiego. Wymienić tu należy przede wszystkim starołacińskie tłumaczenia Pisma św. (tzw. *Vetus Latina*) oraz Wulgatę, dalej traktaty teologiczne i komentarze biblijne takich autorów jak Hieronim ze Strydonu, Rufin z Akwilei, Mariusz Wiktoryn, Hilary z Poitiers, Jan Kasjan, Leon Wielki czy Prosper z Akwitanii. Jedynie nieliczne przykłady możemy odnaleźć również poza kręgiem chrześcijańskim: pięć razy u architekta Witruwiusza (w znaczeniu dosłownym jako „budowanie”), po jednym razie w pismach gramatyka Diomedesa, w traktacie wojskowym Wegecjusza i w *Saturnaliach* Makrobiusza. Taka dysproporcja nie musi dziwić: analiza kontekstów poszczególnych świadectw pokazuje, że autorzy chrześcijańscy postrzegali *constitutio* w tym znaczeniu nie jako pospolity akt wnoszenia budowli, ale jako objaw stwórczej woli Bożej. Charakterystyczne pod tym względem są łacińskie tłumaczenia Pisma św., w których powtarza się zwrot *constitutio mundi* w znaczeniu „stworzenie świata”. Tytułem przykładu warto podać dwa passusy we współczesnym tłumaczeniu Biblii Tysiąclecia: „Wszyscy mieszkańcy ziemi będą oddawać pokłon władcy, każdy, którego imię nie jest zapisane od założenia świata (Itala: *a constitutione mundi*) w księdze życia zabitego Baranka” (BT, 2015, Ap 13,8); „Tak na tym plemieniu będzie pomszczona krew wszystkich proroków, która została przelana od stworzenia świata (Vulg. *a constitutione mundi*) [...]” (BT, 2015, Łk 11,50). Od tych tłumaczeń w oczywisty sposób zależni byli natomiast autorzy piszący komentarze skrypturystyczne i homilie oparte na tekście objawionym. Biorąc zatem pod uwagę częstotliwość zastosowania terminu *constitutio* w podanych wyżej źródłach, wolno przyjąć omawiane znaczenie *constitutio* – „uporządkowanie świata” jako nacechowane przede wszystkim treścią teologiczną.

V. *NATURA, HABITUS, STATUS*

Innym znaczeniem słowa *constitutio* jest „natura” (*natura*), „właściwość”, „położenie” (*habitus*), „stan”, „położenie” (*condicio, status*). W tym kontekście słowo występuje dość rzadko, ok. 25 razy w źródłach starożytnych: zarówno pogańskich, jak i kościelnych. Przywołane w *Thesaurusie* źródła pokazują szerokie zastosowanie wyrazu *constitutio* w tym znaczeniu: od czysto dosłownego do metaforycznego. Dla przykładu Lucjusz Kolumella, autor obszernego traktatu agronomicznego *De re rustica* z I w. po Chr., pisze o tym, że obsiewając winnicę, nie należy spodziewać się osiągnięcia docelowego rozmiaru winnej latorośli już w początkowym stanie (*prima constitutio*), ale jest on wynikiem sukcesywnej uprawy przez kolejne lata (*De re rustica*, 3,19,1). Podobnie w znaczeniu dosłownym Ciceron pisze o dobrym stanie fizycznym (*corporis firma constitutione*) jako warunku szczęśliwego życia człowieka (*De officiis*, 3,117).

Z kolei zwłaszcza u filozofów można odnaleźć przykłady użycia tego znaczenia *constitutio* w bardziej abstrakcyjnym kontekście w ramach rozważań o naturze otaczającego świata. I tak znowuż Ciceron, chcąc podać zaczerpnięte od Ksenokratesa i Arystotelesa fundamentalne zasady działania świata, określa je jako „ową pierwotną właściwość rzeczywistości” (*constitutio illa prima naturae*) (*De finibus*, 4,15). Z kolei Seneka Młodszy stosownie do wyznawanej przezeń etyki stoickiej zalecał cierpliwe znoszenie wszystkich okoliczności, które wynikają wszak z właściwości wszechświata jako takiego (*ex universi constitutione*) (*dial.* 7,15,7).

VI. *INSTITUTIO, ORDINATIO, DETERMINATIO*

Constitutio to także „ustanowienie” (*institutio*), „uporządkowanie”, „organizacja” (*ordinatio*), „ograniczenie” (*determinatio*). Wśród 12 przypadków użycia tego znaczenia zdecydowanie przeważają przykłady zaczerpnięte z autorów pogańskich: sam Ciceron aż pięciokrotnie posługuje się tym znaczeniem w swoich traktatach filozoficzno-politycznych *De republica* i *De legibus*. Ustrój monarchiczny wprowadzony przez założyciela Rzymu Romulusa Ciceron chwali jako *praeclara constitutio Romuli* (*De republica*, 2,53). W tym kontekście

Cycon pisze również o ustanowieniu kultów religijnych (*constitutio religionum*) na wzór tych wprowadzonych przez króla Nume (De legibus, 2,23). W tym samym znaczeniu i również z powołaniem się na Numę Augustyn z Hippony drwił z rzymskiego politeizmu (De civitate Dei, 3,12). Źródła mówią również o *constitutio* jako uporządkowanym zgromadzeniu. Tym samym *constitutio* w podanych znaczeniach ma charakter przede wszystkim polityczny i organizacyjny. Zdecydowanie rzadsze są przypadki użycia tego znaczenia dla oddania namacalnej czynności. Przykładem może być inżynier Hyginus, który w swoim piśmie na temat pomiarów geodezyjnych proces wyznaczenia granic gruntu określa jako *limitum constitutiones* (Hyginus Młodszy, De limitibus constituendis opus gromaticum, 173,16).

VII. IUS, PRAECEPTUM, DECRETUM

Wreszcie *constitutio* było przez starożytnych autorów używane w kontekście, który dla współczesnych prawników wydaje oczywisty. *Constitutio* jest bowiem również „prawem” (*ius*), „nakazem” (*praeceptum*), „wyrokiem” (*decretum*). Redaktorzy *Thesaurusa* zastosowali ważny zabieg redakcyjny: hasło oferuje liczne poświadczenia znaczenia *constitutio* jako „prawo”, „akt prawny” w nieprawniczych źródłach starożytnych: u historyków (Tacyt, Swetoniusz, Aelius Lampridius), geodetów (Hyginus), teologów (Ireneusz z Lyonu, Laktancjusz, Arnobiusz, Hilary z Poitiers, Wincenty z Lerynu, Piotr Chryzolog, Leon Wielki). Jeśli natomiast chodzi o prawników, *Thesaurus* właściwie ogranicza się do podania informacji, że pojęcie *constitutio* występuje ponad 400 razy u jurystów rzymskich, przede wszystkim w pismach Cerwidiusza Scewoli, i odnosi się przeważnie do reskryptów cesarskich. Przytoczone zostały także jako czysto przykładowe dwa fragmenty kompilacji justyniańskiej, a to C. 5,1,5,2 oraz I. 2,13,5.

Wyraz *constitutio* w znaczeniu „akt prawny” był wprawdzie bardzo chętnie używany przez przedstawicieli różnych dyscyplin. Wcześniej widzieliśmy jednak, że posługiwali się oni tym samym słowem również w innych znaczeniach. Tymczasem prawnicy (jeśli wykluczyć kontrowersyjną wypowiedź Ulpiana w D. 50,16,60) w ogóle nie posługiwali się wyrazem *constitutio* w znaczeniu innym niż właśnie „akt prawny”. Tym samym dla nich to słowo stanowiło

już utarty i oczywisty termin techniczny. Zarazem to właśnie prawnicy stanowią najistotniejszy punkt odniesienia dla badania słowa *constitutio* jako „aktu prawnego”. Warto zatem w tym punkcie przejść do przytoczenia najistotniejszych tekstów prawa rzymskiego, które wprost definiują *constitutio* z punktu widzenia prawniczego.

G. 1,5: *Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit; nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem optineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat.*

Konstytucją cesarską jest to, co cesarz postanawia dekretem, edyktem bądź listem. I nigdy nie wątpiono, iż to posiada moc ustawy, skoro sam cesarz otrzymuje władzę w drodze ustawy (Gaius, 2003, s. 1).

D. 1,4,1 pr. Ulpian w ks. 1 „Instytucji”: *Quod principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. 1. Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, legem esse constat. haec sunt quas volgo constitutiones appellamus.*

To, co cesarz postanowi, zyskuje moc ustawy. Dzieje się tak dlatego, iż ustawą królewską, która dotyczyła jego władzy lud przekazał mu całą swoją władzę. 1. Cokolwiek zaś cesarz ujął w formę listu <własnoręcznie przez siebie> podpisanego albo orzekł rozpoznając sprawę, albo gdziekolwiek rozstrzygnął poza sądem (bez wyroku), albo nakazał w edyktie, to niewątpliwie stanowi prawo. Wszystko to potocznie nazywamy rozporządzeniami <cesarskimi> [*constitutiones*] (Palmirski, 2013, s. 185).

Oba powyższe teksty stanowią fragmenty podręczników prawnych, bo to właśnie znaczy słowo *Institutiones*. Podręcznik Gaiusa pochodzi z ok. połowy I wieku po Chr. i zachował się w całości, podczas gdy Ulpian działał na początku III wieku po Chr., a jego podręcznik zachował się tylko we fragmentach przekazanych w Digestach Justyniańskich. Z pewnymi niewielkimi różnicami powyższe teksty mówią one o tych samych kilku elementach dotyczących pojęcia *constitutio*. A zatem konstytucja to akt prawny wydawany przez cesarza, mający moc równą ustawie zgromadzenia ludowego z czasów republikańskich (*lex*). Formalnie rzecz biorąc, cesarz uzyskał kompetencję do wydawania aktów o mocy ustawy

dzięki osobnej ustawie zgromadzenia ludowego (*lex regia, lex de imperio*). To właśnie tekst Gaiusa jest najstarszym znanym nam świadectwem, że konstytucje cesarskie zostały zrównane z ustawami: dlatego też taką ich moc zwykło się datować na połowę I wieku przed Chr.

Tradycyjnie wymienia się cztery rodzaje konstytucji cesarskich. Reskrypt (*rescriptum*) to pisemna odpowiedź cesarza na zapytanie prawne kierowane do niego przez urzędnika lub osobę prywatną. Dekret (*decretum*) to z kolei wyrok w sprawie sądowej, cywilnej lub karnej, toczącej się przed obliczem cesarza w roli sędziego. Edykt (*edictum*) to publicznie ogłoszone rozporządzenie cesarskie o charakterze ogólnym. *Mandata* to z kolei instrukcje dla cesarskich urzędników w zakresie powierzonych im zadań. W przeciwieństwie do wcześniej wymienionych *mandata* nie zostały uwzględnione w wypowiedziach Gaiusa i Ulpiana. Być może dlatego, że ze swojej istoty *mandata* miały charakter wewnętrzny i zasadniczo jedynie pośrednio tworzyły nowe normy prawne. Niemniej jednak namiestnicy prowincji często ogłaszali przekazane im instrukcje w formie edyktu prowincjonalnego, który obowiązywał już bezpośrednio wobec mieszkańców prowincji.

Jak widać, rzymscy prawnicy patrzyli na słowo *constitutio* jako na określenie aktu prawnego, przy czym samo to określenie bynajmniej nie implikowało charakteru ogólnego czy indywidualnego przepisów, czy też konkretnego działu prawa podlegającego regulacji. Warto natomiast zauważyć, że właściwe dla współczesnych prawników rozumienie konstytucji jako aktu prawnego unikalnego dla danego porządku prawnego było zupełnie obce starożytnym kolegom po fachu. Jedyną cechą, jaka wyróżniała *constitutio* w oczach rzymskiego jurysty spośród innych określeń źródeł prawa, było to, że została ona wydana przez cesarza.

VIII. UWAGI KOŃCOWE

Analiza pojęcia *constitutio* w źródłach starożytnych prowadzi do interesujących wniosków. Pierwotnie znajdowało się ono przede wszystkim w obszarze zainteresowań mówców i teoretyków sztuki retorycznej, gdzie funkcjonowało jako wąski termin techniczny. To retoryka wypracowywała pierwsze znaczenia tego pojęcia: przede wszystkim jako dowodu czy stwierdzenia czegoś, ale również jako

aktu prawnego w sensie ogólnym. Z kolei ze sztuki retorycznej termin ten zapożyczyli i zaadaptowali do swoich potrzeb przedstawiciele dwóch dość odległych obszarów działalności intelektualnej: prawniczej oraz filozoficzno-teologicznej. Liczba pochodzących z tych dziedzin świadectw, które podaje *Thesaurus*, dowodzi, że to wypracowane przez nie znaczenia należy z perspektywy czasu traktować jako zasadnicze, pozostałe natomiast – jako poboczne.

Należy stwierdzić, że to z retoryki juryści i prawodawcy zaczerpnęli inspirację do posługiwania się terminem *constitutio* w znaczeniu „prawo”, „akt prawny” i wtórnie nadali tej praktyce językowej charakter masowy. Szczególnie chętnie odnosili termin *constitutio* do decyzji cesarza: zarówno tych o charakterze abstrakcyjnym i generalnym, jak i tych o charakterze indywidualno-konkretnym. Stąd wzięła zatem swój początek długa tradycja terminologii prawniczej, nadającej określenie „konstytucja” zwyczajnym aktom prawnym o charakterze ogólnym, które bynajmniej nie pretendowały do regulowania ustroju danego państwa. Tytułem przykładu wymienić tu można choćby *constitutio criminalis Carolina* czy też konstytucje polskiego Sejmu, na czele ze słynną konstytucją *Nihil novi* z 1505 r. Późniejsza Konstytucja 3 Maja jest już pod względem terminologicznym swego rodzaju przełamaniem tamtej tradycji i wyrazem jej przepracowania w duchu oświecenia (Dziedzic, 2006, s. 163–165).

Z kolei pisarze chrześcijańscy, teologowie i tłumacze Pisma św., przyjmując do wiadomości znaczenie prawnicze terminu *constitutio*, wypracowali zarazem charakterystyczne dla siebie punkty odniesienia. Inspirowani biblijną koncepcją boskiego aktu stworzenia świata, używali słowa *constitutio* w znaczeniu „osadzenie”, „stworzenie” – w szczególności w homiliach i komentarzach skrypturystycznych.

Na długi czas powyższe dwa kierunki rozumienia *constitutio* rozeszły się i przynajmniej na poziomie źródeł starożytnych zasadniczo nie widzimy, aby się przenikały. W świetle powyższych rozważań warto zauważyć, że współcześnie rozumiana konstytucja w istocie stanowi syntezę różnych znaczeń pojęcia *constitutio* ukutych przez usus językowy starożytnych. Współcześnie rozumiana konstytucja jest oczywiście aktem prawnym (*ius*). Zarazem ten akt prawny stanowi moment stwórczy (*creatio*), by nie powiedzieć *nomen omen*, konstytutywny dla danej wspólnoty politycznej. Określa wszak jej ustrój i porządek (*ordinatio*). W ten sposób nadaje jej charakterystyczne

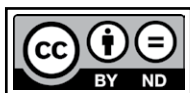
cechy stałe, które nie ulegają łatwym i częstym zmianom (*natura*). Dopiero wszystkie elementy (zaczepnięte ze słownika prawniczego, ale również teologicznego, filozoficznego i politycznego) składają się na współczesne, „pooświeceniowe” rozumienie konstytucji jako aktu prawnego o szczególnym charakterze. Paradoksalnie najmniej chyba można w nim się doszukać elementów pochodzących z pierwotnej tradycji retorycznej, która wszak dała początek używaniu pojęcia *constitutio*.

BIBLIOGRAFIA

- Ajdukiewicz, K. (1960). O znaczeniu wyrażań. W K. Ajdukiewicz, *Język i poznanie*, 1. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bożek, M. (2023). Konstytucja fasadowa – prolegomena. *Państwo i Prawo*, 1, 3–28.
- Dziedzic, A. (2006). Konstytucja 3 maja 1791 roku na tle koncepcji ustrojowych Oświecenia. *Państwo i Społeczeństwo*, 4, 163–177.
- Gaius (2003). *Gai Institutiones. Instytucje Gaiusa. Tekst i przekład*. W. Rozwadowski (Tłum.), Poznań: Ars boni et aequi, Przedsiębiorstwo Wydawnicze – Władysław Rozwadowski.
- Galster, J., & Lis-Staranowicz, D. (2019). Konstytucja a suweren. *Państwo i Prawo*, 6, 5–27.
- Garlicki, L. (2022). Umiedzynarodowienie Konstytucji. *Państwo i Prawo*, 10, 156–169.
- Grzybowski, M., & Przywora, B. (2024). Konstytucyjny system organów państwa – uwagi wprowadzające. W M. Grzybowski & B. Przywora (Red.), *Konstytucyjny system organów Rzeczypospolitej Polskiej* (s. 1–8). Warszawa: C.H. Beck.
- Kruk, M. (2022). O wartościach Konstytucji. *Państwo i Prawo*, 10, 9–30.
- Małajny, R.M. (2018). Pojęcie konstytucji. *Państwo i Prawo*, 2, 3–22.
- Müller, J.-W. (2007). *Constitutional Patriotism*. Princeton–Oxford: Princeton University Press.
- Palmirski, T. (Red.) (2013). *Digesta Iustiniani. Tekst i przekład*. I: księgi 1–4. K. Hilman, M. Hładyszewska, T. Palmirski, H. Wolanin, J. Zabłocki, & J. Reszczyński (Oprac.). Kraków: Poligrafia Salezjańska.
- Palmirski, T. (Red.) (2017). *Digesta Iustiniani. Tekst i przekład*. VII.2: księgi 48–50. K. Hilman, M. Hładyszewska, P. Niczyporuk, A.M. Wasyl, P. Kołodko, P. Kubiak, A. Pikulska-Radomska, & J. Reszczyński (Oprac.). Kraków: Poligrafia Salezjańska.

- Podbielski, H. (2012). *Wstęp*. W Hermogenes, *Sztuka retoryczna* (s. 137–158). H. Podbielski (Oprac.). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Thesaurus linguae Latinae* (1900–). Leipzig: Teubner.
- Tuleja, P., & Naleziński, B. (2024). Konstytucja i pozostałe źródła prawa. W P. Tuleja (Red.), *Polskie prawo konstytucyjne* (s. 23–65). Warszawa: Wolters Kluwer Polska.
- Watson, A. (Red.) (1998). *The Digest of Justinian*, 4. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>